

РИМСКИ БРОЈЕВИ

Ратко Тошић, Нови Сад

У целом свету данас се за записивање бројева користе тзв. *арапске цифре* (0, 1, 2, ..., 9) које су у Европу стигле преко Арапа из Индије. Помоћу десет арапских цифара може се написати било који број. За систем писања бројева помоћу арапских цифара кажемо да је *позициони* јер у њему свака цифра поред бројевне има и позициону (месну) вредност, која зависи од позиције (места) те цифре у запису датог броја. Зато при писању бројева говоримо о цифрама јединица, десетица, стотина итд.

Римске цифре су цифре које су користили стари Римљани. Под Римљанима подразумевамо становнике Римског царства, чија историја почиње оснивањем града Рима. По легенди, град су 753. године пре нове ере основали браћа Ромул и Рем, које је одгајила вучица. У периоду највеће моћи Римско царство се простирало од Британије до Кавказа и од Дунава до Сахаре, дакле, укључивало је и територију данашње Србије. На територији данашње Србије рођено је 16 римских царева. И први хришћански римски цар Константин Велики рођен је у околини Наисуса, данашњег Ниша. Важни римски градови тога доба били су и Сирмијум (данашња Сремска Митровица), Сингидунум (Београд), Виминациум (код данашњег Костолца), Улпиана (Липљан), Ремесиана (Бела Паланка), Феликс Ромулиана (Гамзиград), Јустиниана Прима (код Лебана) итд. Претпоставља се да су римске цифре користили још Етрурци који су на Апенинском полуострву (данашњој Италији) живели и пре оснивања Рима.

За писање римских бројева користи се седам цифара, чије су ознаке изведене на основу слова латинске абецедe, а њихове бројевне вредности су дате у следећој табели:

Ознака	I	V	X	L	C	D	M
Бројевна вредност	1	5	10	50	100	500	1000

Приметимо да не постоји цифра чија је бројевна вредност нула. Међутим, треба нагласити да се и арапска цифра 0 појавила много касније од осталих цифара.

Један проналазак који је у историји одиграо велику улогу, а који све више излази из употребе, јесте шибица. Она је људима дуго служила као најпогодније средство за добијање ватре, а и данас добро служи да се људи забављају римским бројевима користећи за њихово представљање палидрвца. Заиста, користећи штапиће и палидрвца лако је представити све римске цифре. На пример, 1, 5 и 10 представљамо као:

Погледајмо како се помоћу римских цифара записују бројеви од 1 до 9:
I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX.

Видимо да ти бројеви у римском систему писања нису једноцифрени. Записи бројева 1, 2 и 3 су веома природни. Број 1 представља се у облику једне црте (усправне црте) или палидрвца, број 2 – две црте, број 3 – три црте. У крајњој линији сваки број се може представити одговарајућим бројем цртица, на пример број 13 у облику IIIIIIIIII , број 150 помоћу 150 цртица. Јасно је, међутим, да би такав начин представљања био врло неекономичан и непогодан за писање великих бројева. Зато су се Римљани досетили, па већ од броја 4 примењују нову тактику. Ознака IV за број 4 упућује да је то број који се добије кад се од броја 5 (цифра V) одузме број 1 (цифра I). Дакле, кад мања цифра стоји испред веће, онда се одговарајући мањи број одузима од већег. Аналогно, ако већа цифра стоји испред мање, одговарајући бројеви се сабирају. Тако добијамо записе бројева $6 = 5 + 1$ (VI), $7 = 5 + 2$ (VII), $8 = 5 + 3$ (VIII). Број 9 записујемо користећи одузимање $9 = 10 - 1$ (IX).

Слично записујемо десетице (бројеве дељиве са 10), користећи цифре X, L и C:

X, XX, XXX, XL, L, LX, LXX, LXXX, XC

и стотине (бројеве дељиве са 100) користећи цифре C, D и M.

C, CC, CCC, CD, D, DC, DCC, DCCC, CM.

Како записујемо остале бројеве? Ево неколико примера:

34: XXXIV	49: XLIX	123: CXXIII	447: CDXLVII
809: DCCCIX	1999: MCMXLIX	2009: MMIX	3900: MMMCM

Примећујемо да се користе записи бројева за јединице (једноцифрене бројеве), десетице, стотине, хиљаде, при чему се прво пише број хиљада (уколико је број довољно велики), затим број стотина, затим десетица и на крају јединица.

Често људи греше, у жељи да скрате запис, па на пример број 49 записују као IL ($50 - 1$), број 99 као IC ($100 - 1$). Иако је тај запис разумљив и економичнији, он се не сматра правилним.

У штампаним књигама, да би се бројеви боље разликовали од осталог текста, раније су изнад записа римског броја повлачили водоравну црту, а некад и изнад и испод записа, али са напретком штампарства и коришћењем разних типова слова (фонтова) та пракса је напуштена. Поред тога, Римљани су користили водоравну црту изнад записа да би представили велике бројеве; таква црта је повећавала вредност написаног броја хиљаду пута. На пример, $\overline{\text{CCC}}$ означава број триста хиљада (300000).

Данас се све мање користе римске цифре и у том погледу постоје разлике у коришћењу, кад су у питању разне земље и језици. Код нас се још увек понекад користе римски бројеви у следећим случајевима (у заградама су дати примери):

- редни број века (XXI век, III век пре нове ере);
- имена владара (Луј XIV, Катарина II);
- важни догађаји (II светски рат, V конгрес);
- нумерација глава (поглавља) у књигама (Глава I, Глава II, ...);
- нумерација страница предговора у књигама, у циљу да се не исправљају позивања на основни текст при измени предговора;
- бројеви на бројчаницима часовника са казалама, нарочито кад су у питању велики часовници на јавним установама и црквама.

У неким земљама се још увек и године записују римским бројевима.

